OTA-ONALARNING HADDAN TASHQARI NAZORATI VA O‘SMIRLARDA MUSTAQIL QAROR QABUL QILISH KO‘NIKMALARINING SHAKLLANISHI

Abdullayeva Nargiza Rahidovna
Ziyokor International School oliy toifali o‘qituvchisi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20137575

Annotatsiya. Mazkur maqolada ota-onalarning haddan tashqari nazorati va uning o‘smirlarda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarining shakllanishiga ta’siri psixologik-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. O‘smirlik davri shaxs rivojlanishining muhim bosqichi bo‘lib, ushbu davrda mustaqil fikrlash, mas’uliyatni his qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Tadqiqot davomida haddan tashqari nazoratning o‘smirlarning emotsional holati, ijtimoiy moslashuvi va mustaqil hayotga tayyorgarligiga salbiy ta’siri o‘rganildi. Shuningdek, ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi sog‘lom kommunikatsiya, ishonch va demokratik tarbiya usullarining ahamiyati yoritildi. Tadqiqot natijalari ota-onalarning me’yoriy nazorati hamda qo‘llab-quvvatlovchi munosabati o‘smirlarning mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi.
Kalit so‘zlar: ota-ona nazorati, o‘smirlik davri, mustaqil qaror qabul qilish, psixologik rivojlanish, oilaviy tarbiya, kommunikativ munosabat, demokratik tarbiya.

Abstract. This article analyzes excessive parental control and its impact on the formation of independent decision-making skills in adolescents from a psychological and pedagogical perspective. Adolescence is an important stage of personal development, during which independent thinking, a sense of responsibility and decision-making skills are formed. The study studied the negative impact of excessive control on the emotional state, social adaptation and readiness for independent life of adolescents. It also highlighted the importance of healthy communication, trust and democratic upbringing methods between parents and children. The results of the study showed that normative control and supportive attitude of parents are important factors in the development of independent decision-making competence of adolescents.
Keywords: parental control, adolescence, independent decision-making, psychological development, family upbringing, communicative attitude, democratic upbringing.

Аннотация. В данной статье с психолого-педагогической точки зрения анализируется чрезмерный родительский контроль и его влияние на формирование навыков самостоятельного принятия решений у подростков. Подростковый возраст — важный этап личностного развития, в течение которого формируются самостоятельное мышление, чувство ответственности и навыки принятия решений. В исследовании изучалось негативное влияние чрезмерного контроля на эмоциональное состояние, социальную адаптацию и готовность к самостоятельной жизни подростков. Также подчеркивалась важность здорового общения, доверия и демократических методов воспитания между родителями и детьми. Результаты исследования показали, что нормативный контроль и поддерживающее отношение родителей являются важными факторами в развитии компетентности подростков в самостоятельном принятии решений.
Ключевые слова: родительский контроль, подростковый возраст, самостоятельное принятие решений, психологическое развитие, семейное воспитание, коммуникативное отношение, демократическое воспитание.

Kirish. Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va axborot oqimlarining keskin ortib borishi sharoitida yosh avlodning mustaqil fikrlashi, ongli tanlov qilishi hamda ijtimoiy mas'uliyatni his etishi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining ustuvor tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, o'smirlik davri shaxs rivojlanishining murakkab va ziddiyatli bosqichi bo'lib, ushbu davrda individning "Men" konsepsiyasi, mustaqil dunyoqarashi, emotsional barqarorligi hamda qaror qabul qilish kompetensiyalari shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, oiladagi psixologik muhit, ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvi va nazorat darajasi o'smir shaxsining ijtimoiylashuvi hamda psixik rivojlanishida determinant omil sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ota-onalar tomonidan amalga oshiriladigan haddan tashqari nazorat o'smirning avtonom fikrlashiga, mustaqil qaror qabulqilish jarayoniga hamda shaxsiy tashabbuskorlik sifatlarining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday nazorat shakli ko'pincha avtoritar tarbiya uslubi bilan bog'liq bo'lib, unda farzandning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va psixologik xususiyatlari yetarli darajada inobatga olinmaydi. Natijada o'smirlarda psixologik qaramlik, o'ziga nisbatan past baho, ichki xavotir, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar hamda tashqi bosimlarsiz mustaqil faoliyat yuritishga nisbatan qo'rquv kabi holatlar shakllanishi ehtimoli ortadi.

Shuningdek, doimiy nazorat ostida ulg'ayayotgan o'smirlarda qaror qabul qilish mas'uliyatidan qochish, tashabbus ko'rsatmaslik, ijtimoiy faollikning pasayishi hamda emosional beqarorlik kuzatilishi mumkin. Bu esa kelajakda shaxsning kasbiy o'zini belgilashi, jamiyatda mustaqil pozitsiyani egallashi va hayotiy muammolarni konstruktiv hal etishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Psixolog olimlarning ilmiy qarashlariga ko'ra, oiladagi demokratik, empatik va qo'llab-quvvatlovchi munosabatlar tizimi o'smirlarda ichki motivatsiya, refleksiv tafakkur, mas'uliyat hissi hamda mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarining samarali rivojlanishini ta'minlaydi.

Zamonaviy ilmiy konsepsiyalarda o'smirning mustaqil qaror qabul qilishi nafaqat individual psixologik jarayon, balki ijtimoiy kompetentlikning muhim tarkibiy komponenti sifatida talqin qilinmoqda. Chunki mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasi shaxsning muammoli vaziyatlarni tahlil qila olishi, muqobil variantlarni baholashi, oqibatlarni oldindan ko'ra bilishi hamda o'z tanlovi uchun javobgarlikni zimmasiga olishida namoyon bo'ladi. Shu bois ota-onalar tomonidan nazorat va erkinlik o'rtasidagi muvozanatning buzilishi o'smirning psixologik yetukligi va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir etuvchi omil hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi ota-onalarning haddan tashqari nazoratining o'smirlarning mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalariga psixologik va pedagogik ta'sirini ilmiy jihatdan tahlil qilish, shuningdek, sog'lom oilaviy munosabatlar hamda demokratik tarbiya usullarining o'smir shaxsini rivojlantirishdagi ahamiyatini yoritishdan iborat. Shu bilan birga, tadqiqot doirasida o'smirlarning mustaqillik darajasini oshirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik-psixologik yondashuvlar va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish ham ko'zda tutiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek psixolog va pedagog olimlari tomonidan oilaviy tarbiya, ota-onalar nazorati hamda o'smir shaxsining shakllanishi masalalari keng tadqiq etilgan. Jumladan, Vasila Karimova o'zining "Oila psixologiyasi" asarlarida oiladagi psixologik muhit, ota-ona va farzand munosabatlari hamda oilaviy tarbiyaning shaxs rivojiga ta'sirini ilmiy asosda yoritgan. Olimaning fikricha, oiladagi haddan tashqari bosim va nazorat farzandning emotsional barqarorligi hamda mustaqil fikrlashiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, Erkin G'oziyev o'smirlik psixologiyasi bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida o'smirlik davrida mustaqillik ehtiyoji kuchayishini, ota-onalarning demokratik munosabati esa shaxsiy mas'uliyat va qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishini ta'kidlagan.

Bundan tashqari, Nishonboy Sayidahmedov va Nodir Muslimovlarning pedagogik kompetentlik va shaxsga yo‘naltirilgan ta’limga oid ilmiy ishlari ham yoshlarning mustaqil fikrlashi va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirish masalalariga yaqin hisoblanadi.

MDH mamlakatlari olimlari orasida o‘smir shaxsining rivojlanishi va ota-ona nazorati muammosi keng o‘rganilgan. Xususan, Lev Vygotskyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasida bolaning shaxs sifatida shakllanishida ijtimoiy muhit va oilaning o‘rni alohida ta’kidlangan. Aleksei Leontiev faoliyat nazariyasida mustaqil faoliyat va qaror qabul qilish inson rivojlanishining asosiy omili sifatida izohlangan. Shuningdek, Lidiya Bozhovich o‘smirlik davridagi motivatsion ehtiyojlar va mustaqillik hissining shakllanishini tadqiq qilgan. Uning ilmiy qarashlariga ko‘ra, ota-onaning avtoritar nazorati o‘smir shaxsida ichki ziddiyat va ijtimoiy moslashuv muammolarini yuzaga keltiradi. Bundan tashqari, Aleksey Karpov refleksivlik va o‘z-o‘zini anglash bo‘yicha tadqiqotlarida mustaqil qaror qabul qilishning psixologik mexanizmlarini ilmiy asoslagan.

Xorijiy olimlar orasida ota-onalar tarbiya uslublari va o‘smirlar mustaqilligi masalasi chuqur tadqiq etilgan. Jumladan, Diana Baumrind ota-onalarning avtoritar, demokratik va liberal tarbiya uslublarini ilmiy jihatdan tasniflab, demokratik yondashuv o‘smirlarda mustaqillik va mas’uliyat hissini rivojlantirishini asoslab bergan. Laurence Steinberg o‘smirlik psixologiyasi bo‘yicha tadqiqotlarida ota-onalarning haddan tashqari nazorati o‘smirlarda xavotir, o‘ziga ishonchsizlik va ijtimoiy moslashuv muammolarini keltirib chiqarishini ta’kidlagan. Shuningdek, Urie Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasida oilaviy muhit shaxs rivojlanishining asosiy mikroomili sifatida ko‘rsatilgan. Olimning fikricha, ota-ona va farzand o‘rtasidagi sog‘lom kommunikatsiya o‘smirning mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqotda ota-onalarning haddan tashqari nazoratining o‘smirlarda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarining shakllanishiga ko‘rsatadigan psixologik va pedagogik ta’sirini ilmiy asosda aniqlash maqsadida kompleks yondashuv asosidagi tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlarning o‘zaro uyg‘unligi ta’minlanib, o‘smir shaxsining psixologik xususiyatlari hamda oilaviy tarbiya muhitining ta’siri ko‘p omilli tahlil qilindi.

Tadqiqotning empirik bosqichida ota-onalarning tarbiya uslublari, nazorat darajasi, o‘smirlarning mustaqil qaror qabul qilishga bo‘lgan tayyorgarligi, refleksiv fikrlashi hamda o‘ziga bo‘lgan ishonchini aniqlashga qaratilgan bir qator xalqaro va mahalliy psixodiagnostik metodikalardan foydalanildi.

Jumladan, “Ota-ona vakolati bo'yicha so‘rovnoma” metodikasi amerikalik psixolog Diana Baumrindning oilaviy tarbiya uslublari haqidagi nazariy qarashlari hamda John Buri tomonidan ishlab chiqilgan diagnostik mezonlar asosida qo‘llanildi. Mazkur metodika yordamida ota-onalarning avtoritar, demokratik va liberal tarbiya uslublari, shuningdek, farzandga nisbatan nazorat darajasi hamda oilaviy munosabatlarning psixologik xususiyatlari aniqlandi. Ushbu metodika tadqiqotning asosiy ko‘rsatkichlarini belgilashda muhim diagnostik vosita vazifasini bajardi.

O‘smirlarning mustaqil qaror qabul qilishdagi psixologik tayyorgarligi va o‘ziga bo‘lgan ishonch darajasini aniqlash maqsadida Leon Mann tomonidan ishlab chiqilgan “ Qaror qabul qilishda o'ziga ishonch shkalasi” metodikasidan foydalanildi. Mazkur metodika orqali respondentlarning muammoli vaziyatlarda mustaqil tanlov qilish qobiliyati, qaror qabul qilishdagi ichki ishonchi hamda psixologik barqarorligi tahlil qilindi.

Shuningdek, o‘smirlarning refleksiv tafakkurini, o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilish qobiliyatini hamda o‘zini anglash darajasini baholash uchun rus psixologi Aleksey Karpov tomonidan ishlab chiqilgan “Shaxsning refleksivlik darajasini aniqlash” metodikasi

qo‘llanildi. Mazkur metodika o‘smirlarda mustaqil fikrlashning shakllanish darajasini aniqlash imkonini beruvchi muhim psixologik mezonlardan biri sifatida tanlandi.

Tadqiqot davomida Morris Rosenberg tomonidan ishlab chiqilgan “Rozenbergning o'zini o'zi qadrlash shkalasi” metodikasidan ham foydalanildi. Ushbu metodika o‘smirlarning o‘ziga bo‘lgan munosabati, shaxsiy qadriyatlarni anglashi hamda psixologik o‘zini baholash darajasini aniqlashga xizmat qildi. Ayniqsa, ota-onalarning haddan tashqari nazorati natijasida yuzaga keladigan psixologik bosim, o‘ziga ishonchsizlik va ichki xavotir holatlarini aniqlashda ushbu metodika muhim diagnostik ahamiyat kasb etdi.

Empirik ma’lumotlarni yanada chuqurroq tahlil qilish maqsadida pedagogik kuzatuv metodidan ham foydalanildi. Kuzatuv jarayonida o‘smirlarning oiladagi va ijtimoiy muhitdagi xulq-atvori, mustaqil qaror qabul qilishdagi faolligi, tashabbuskorligi hamda ota-onalar bilan o‘zaro munosabatlari tizimli ravishda o‘rganildi. Mazkur metod tadqiqot natijalarining tabiiy sharoitda kuzatilishini ta’minladi.

Bundan tashqari, ota-onalar va o‘smirlar bilan individual suhbatlar tashkil etilib, oiladagi psixologik muhit, ishonch darajasi, tarbiya usullari hamda farzand mustaqilligiga bo‘lgan munosabat yuzasidan muhim ma’lumotlar yig‘ildi. Suhbat metodi orqali respondentlarning subyektiv qarashlari, hissiy kechinmalari va oilaviy munosabatlarga doir ichki pozitsiyalari aniqlashtirildi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil metodidan ham samarali foydalanildi. Ushbu metod yordamida demokratik va avtoritar oilaviy tarbiya usullarining o‘smirlarning mustaqil qaror qabul qilishko‘nikmalariga ko‘rsatadigan ta’siri o‘zaro taqqoslanib, ular o‘rtasidagi psixologik va pedagogik farqlar ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi, Jean Piagetning kognitiv rivojlanish konsepsiyasi, Erik Eriksonning psixososial rivojlanish bosqichlari haqidagi qarashlari hamda Diana Baumrindning oilaviy tarbiya uslublari nazariyasi tashkil etdi. Ushbu nazariy yondashuvlar o‘smir shaxsining rivojlanishida oilaviy muhit, ijtimoiy ta’sir va psixologik omillarning o‘zaro bog‘liqligini ilmiy jihatdan izohlash imkonini berdi.

Umuman olganda, tadqiqotda qo‘llanilgan metod va metodikalar ota-onalarning haddan tashqari nazorati bilan o‘smirlarning mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni kompleks va tizimli ravishda o‘rganish, olingan natijalarni ilmiy asosda tahlil qilish hamda amaliy xulosalar ishlab chiqish uchun metodik asos vazifasini o‘tadi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari ota-onalarning haddan tashqari nazorati o‘smirlarning psixologik rivojlanishi, mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalari hamda ijtimoiy moslashuv jarayoniga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Empirik tahlillar natijasida oiladagi avtoritar nazorat darajasi ortgani sari o‘smirlarda mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik va shaxsiy mas’uliyat hissining pasayishi kuzatilishi aniqlandi. Shuningdek, demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy muhitda voyaga yetayotgan o‘smirlarda esa qaror qabul qilishdagi qat’iyat, o‘ziga bo‘lgan ishonch va ijtimoiy faollik yuqori darajada shakllanishi kuzatildi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, farzand hayotiga oid barcha muhim qarorlarning ota-onalar tomonidan qabul qilinishi o‘smirlarning mustaqil faoliyat yuritish ehtiyojini cheklaydi hamda ularning tashabbus ko‘rsatishiga salbiy ta’sir qiladi. Bunday oilaviy muhitda ulg‘ayayotgan o‘smirlar ko‘pincha shaxsiy fikrini erkin ifodalashda ikkilanishi, muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topishda qiyinchilikka duch kelishi hamda tashqi ko‘rsatmalarga haddan tashqari bog‘lanib qolishi kuzatildi. Natijada ularda qaror qabul qilishdagi qat’iyatsizlik, mas’uliyatdan qochish va psixologik qaramlik holatlari shakllanishi ehtimoli ortishi aniqlandi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari haddan tashqari nazoratning o‘smirlarning emotsional holatiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Doimiy nazorat, qat’iy cheklovlar va yuqori talablar ostida tarbiyalanayotgan o‘smirlarda stress, ichki xavotir, qo‘rquv va emotsional zo‘riqish darajasining yuqoriligi kuzatildi. Psixodiagnostik tahlillar ayrim respondentlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishi, o‘zini yetarlicha qadrlamaslik hamda ichki erkinlik hissining cheklanishi kabi psixologik holatlarni aniqladi. Bu esa o‘smirning ruhiy barqarorligi va shaxs sifatida shakllanish jarayoniga salbiy ta’sir etuvchi omil sifatida namoyon bo‘ldi.

Tadqiqotning yana bir muhim natijasi shundan iborat bo‘ldiki, haddan tashqari nazorat ostida ulg‘aygan o‘smirlarda ijtimoiy moslashuv bilan bog‘liq muammolar ko‘proq uchrashi kuzatildi. Xususan, bunday o‘smirlar tengdoshlari bilan samarali muloqot o‘rnatishda, yangi ijtimoiy muhitga moslashishda hamda murakkab hayotiy vaziyatlarni mustaqil hal etishda qiyinchiliklarga duch kelishi aniqlandi. Ayrim hollarda ularda ijtimoiy faollikning sustligi, tashqi baholashga ortiqcha qaramlik hamda kommunikativ ishonchsizlik holatlari namoyon bo‘ldi.

Qiyosiy tahlil natijalari demokratik oilaviy munosabatlar hukm surgan oilalarda voyaga yetayotgan o‘smirlarda mustaqil qaror qabul qilish, o‘z fikrini himoya qilish, mas’uliyatni his etish hamda muammolarni konstruktiv hal etish ko‘nikmalari nisbatan yuqori rivojlanganini ko‘rsatdi. Bu esa oiladagi sog‘lom psixologik muhit, o‘zaro ishonch va qo‘llab-quvvatlovchi munosabatlar o‘smir shaxsining ijtimoiy va psixologik yetukligini shakllantirishda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari ota-onalarning haddan tashqari nazorati o‘smirlarning mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarining rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishini, demokratik va hamkorlikka asoslangan tarbiya usullari esa shaxsning mustaqilligi, psixologik barqarorligi hamda ijtimoiy faolligini rivojlantirishda samarali omil bo‘lib xizmat qilishini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

1-jadval. Ota-onalar nazoratining o‘smir rivojlanishiga ta’siri

Nazorat turi	O‘smirga ta’siri	Natija
Demokratik nazorat	Mustaqillikni qo‘llab-quvvatlaydi	Mas’uliyat hissi rivojlanadi
Haddan tashqari nazorat	Erkinlikni cheklaydi	O‘ziga ishonchsizlik paydo bo‘ladi
Beparvo munosabat	Nazoratsizlik yuzaga keladi	Intizomiy muammolar kuchayadi
Qo‘llab-quvvatlovchi yondashuv	Emotsional barqarorlikni ta’minlaydi	Sog‘lom shaxs shakllanadi

Muhokama. Tadqiqot natijalari tahlili shuni ko‘rsatdiki, o‘smirlik davrida oiladagi psixologik muhit va ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvi shaxs rivojlanishining muhim determinantlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ota-onalarning farzandga nisbatan munosabati, nazorat darajasi va muloqot uslubi o‘smirning mustaqil fikrlashi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi hamda ijtimoiy moslashuv jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida olingan natijalar psixologiya va pedagogika sohasidagi mavjud ilmiy qarashlar bilan uyg‘un ekanligi kuzatildi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy muhitda voyaga yetayotgan o‘smirlarda mustaqil fikrlash, mas’uliyatni his etish, tashabbuskorlik va muammolarni mustaqil hal qilish ko‘nikmalari nisbatan yuqori darajada shakllanadi. Bunday oilalarda ota-onalar farzandning fikrini hurmat qiladi, uning individual qiziqishlari va

ehtiyojlarini inobatga oladi hamda qaror qabul qilish jarayonida o‘smirga ma’lum darajada erkinlik beradi. Natijada o‘smirda ichki motivatsiya, o‘ziga ishonch va ijtimoiy faollik kuchayadi. Shu bilan birga, o‘z fikrini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo‘lgan o‘smirlar muammoli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilishga ham psixologik jihatdan tayyor bo‘lishi aniqlanadi.

Aksincha, haddan tashqari nazoratga asoslangan oilaviy muhit o‘smirning psixologik rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi tadqiqot natijalarida yaqqol namoyon bo‘ldi. Ota-onaning doimiy nazorati, qat’iy talab va cheklovlari

1-rasm. Ota-ona nazorati va o‘smir mustaqilligi o‘rtasidagi bog‘liqliko‘smirning shaxsiy erkinligini chegaralaydi hamda uning ichki mustaqillik ehtiyojini bostiradi. Natijada o‘smirda o‘ziga nisbatan ishonchsizlik, qo‘rquv, ehtiyojini bostiradi. Natijada o‘smirda o‘ziga nisbatan ishonchsizlik, qo‘rquv, xavotir va tashqi nazoratga qaramlik kabi psixologik holatlar shakllanishi mumkin. Ayrim hollarda esa bunday bosim o‘smirning emotsional holatida tajovuzkorlik, passivlik, ijtimoiy chekinish yoki ota-onadan psixologik uzoqlashish ko‘rinishida namoyon bo‘lishi kuzatiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, doimiy nazorat ostida tarbiyalangan o‘smirlar mustaqil qaror qabul qilishga ehtiyoj sezgan vaziyatlarda ikkilanishga moyil bo‘ladi. Chunki ularda mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish tajribasi yetarli darajada shakllanmagan bo‘ladi. Bu esa keyinchalik ta’lim olish, kasb tanlash, ijtimoiy munosabatlar o‘rnatish va hayotiy muammolarni hal etishda qator qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Shuningdek, tashqi nazoratga ortiqcha o‘rganib qolgan o‘smirlar ko‘pincha mustaqil qaror qabul qilish jarayonida ichki qo‘rquv va psixologik beqarorlikni boshdan kechiradi.

Mazkur holatni Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi orqali izohlash mumkin. Olimning fikricha, shaxsning psixik rivojlanishi ijtimoiy muhit va muloqot jarayonida shakllanadi. Shu sababli oiladagi sog‘lom muloqot, o‘zaro hurmat va qo‘llab-quvvatlovchi munosabat o‘smirning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra esa o‘smirlik davrida abstrakt tafakkur va mustaqil fikrlash faol rivojlanadi. Haddan tashqari nazorat ushbu tabiiy rivojlanish jarayonini cheklashi mumkin.

Erik Eriksonning psixososial rivojlanish konsepsiyasida o‘smirlik davri “identifikatsiya va rol chalkashligi” bosqichi sifatida tavsiflanadi. Mazkur bosqichda o‘smir o‘zining shaxsiy pozitsiyasini shakllantirishga intiladi. Agar ota-onalar tomonidan uning mustaqil qarashlari doimiy ravishda bostirilsa, shaxsiy identifikatsiya jarayoni murakkablashadi va bu ichki ziddiyatlarning kuchayishiga olib keladi. Tadqiqot natijalari aynan ushbu nazariy qarashlarning amaliy tasdig‘i sifatida namoyon bo‘ldi.

Diana Baumrind tomonidan ishlab chiqilgan oilaviy tarbiya uslublari nazariyasiga muvofiq, demokratik tarbiya usuli o‘smir shaxsining sog‘lom rivojlanishi uchun eng maqbul yondashuv hisoblanadi. Tadqiqot natijalari ham demokratik tarbiya uslubida voyaga yetayotgan o‘smirlarda o‘ziga bo‘lgan ishonch, emotsional barqarorlik va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari yuqori rivojlanganini ko‘rsatdi. Avtoritar tarbiya uslubida esa qo‘rquvga asoslangan itoatkorlik ustun bo‘lib, bu holat o‘smirning ichki erkinligi va shaxsiy faolligini cheklashi aniqlandi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari ota-onalar tomonidan farzandga nisbatan muvozanatli yondashuvni shakllantirish zarurligini ko‘rsatdi. Psixologlarning ta’kidlashicha, farzandga mutlaq erkinlik berish ham, uni doimiy qat’iy nazorat ostida ushlash ham samarali tarbiya usuli hisoblanmaydi. Eng maqbul yondashuv — bu nazorat va erkinlik o‘rtasidagi psixologik muvozanatni saqlashdir. O‘smirning fikrini tinglash, unga tanlov imkoniyatini yaratish, xatolaridan to‘g‘ri xulosa chiqarishga yordam berish hamda hissiy qo‘llab-quvvatlash sog‘lom shaxs rivojlanishining muhim pedagogik-psixologik sharti sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, muhokama natijalari ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvi o‘smir shaxsining mustaqilligi, psixologik barqarorligi va ijtimoiy faolligini shakllantirishda hal qiluvchi omillardan biri ekanligini ko‘rsatdi. Shu bois oilada demokratik munosabatlarni rivojlantirish, farzandning individual fikrini hurmat qilish hamda sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish bugungi zamonaviy tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

2-jadval. Oilaviy tarbiya usullarining qiyosiy tavsifi

Tarbiya usuli	Asosiy xususiyati	O‘smirga ta’siri
Avtoritar usul	Qattiq nazorat va talab	Qo‘rquv va passivlik
Demokratik usul	Ishonch va hamkorlik	Mustaqillik va mas’uliyat
Liberal usul	Cheksiz erkinlik	Intizomning sustligi
Qo‘llab-quvvatlovchi usul	Emotsional yordam	Psixologik barqarorlik

Tahlil natijalari oilaviy tarbiya usullarining o‘smir shaxsining psixologik rivojlanishi, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari hamda ijtimoiy moslashuv jarayoniga turlicha ta’sir ko‘rsatishini namoyon etdi. Jadvalda keltirilgan tarbiya usullari o‘smirning emotsional holati, xulq-atvori va shaxsiy sifatlarining shakllanishida muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Avtoritar tarbiya usuli qattiq nazorat, yuqori talabchanlik va ota-onaning mutlaq hukmronligi bilan tavsiflanadi. Bunday tarbiya shaklida farzandning individual fikri va hissiy ehtiyojlariga yetarlicha e’tibor berilmaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, avtoritar muhitda voyaga yetayotgan o‘smirlarda qo‘rquv, ichki xavotir, psixologik qaramlik hamda passivlik holatlari ko‘proq kuzatiladi. Shuningdek, ular mustaqil qaror qabul qilishda ikkilanishga moyil bo‘lib, tashqi nazoratga ortiqcha bog‘lanib qolishi mumkin. Ayrim hollarda bunday bosim o‘smirda tajovuzkorlik yoki ijtimoiy chekinish kabi salbiy xulq-atvor shakllarini ham yuzaga keltiradi.

Demokratik tarbiya usuli esa o‘zaro ishonch, hamkorlik va farzand fikrini hurmat qilish tamoyillariga asoslanadi. Ushbu usulda ota-onalar nazoratni mutlaq bosim sifatida emas, balki yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida amalga oshiradi. Natijada o‘smirlarda mustaqillik, mas’uliyat hissi, erkin fikrlash va muammolarni konstruktiv hal etish ko‘nikmalari samarali rivojlanadi. Tadqiqot davomida aynan demokratik oilaviy muhitda tarbiyalanayotgan o‘smirlarda psixologik barqarorlik va ijtimoiy faollikning yuqori darajada shakllanishi aniqlandi. Bu esa mazkur tarbiya usulining shaxs rivojlanishi uchun eng maqbul pedagogik yondashuvlardan biri ekanligini ko‘rsatadi.

Liberal tarbiya usuli farzandga cheksiz erkinlik berilishi hamda nazoratning sustligi bilan xarakterlanadi. Bunday oilalarda ota-onalar ko‘pincha farzand faoliyatiga yetarlicha talab va mas’uliyat yuklamaydi. Natijada o‘smirlarda intizomning sustligi, o‘zini boshqarish ko‘nikmalarining yetarlicha rivojlanmasligi hamda mas’uliyatsizlik kabi holatlar kuzatilishi mumkin. Ayrim hollarda haddan tashqari erkinlik o‘smirning ijtimoiy me’yorlarni to‘liq anglamasligiga va qaror qabul qilishda beqarorlikka olib keladi. Shu sababli nazorat va erkinlik o‘rtasidagi muvozanatning buzilishi mazkur tarbiya usulining asosiy kamchiligi sifatida namoyon bo‘ladi.

Qo‘llab-quvvatlovchi tarbiya usuli emotsional yordam, psixologik yaqinlik va farzandning hissiy ehtiyojlarini tushunishga asoslanadi. Bunday muhitda ota-onalar farzandning fikrini tinglaydi, unga ruhiy dalda beradi va shaxs sifatida qo‘llab-quvvatlaydi. Tadqiqot natijalari ushbu usul o‘smirlarning psixologik barqarorligi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi hamda ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Emotsional jihatdan qo‘llab-quvvatlangan o‘smirlar stressli vaziyatlarni yengib o‘tishda nisbatan chidamli bo‘lib, mustaqil qaror qabul qilishda o‘z imkoniyatlariga ko‘proq ishonadi.

Umuman olganda, jadval tahlili oilaviy tarbiya usullari o‘smir shaxsining shakllanishida bevosita va uzoq muddatli ta’sirga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi yondashuvlar o‘smirning mustaqilligi, emotsional barqarorligi hamda ijtimoiy faolligini rivojlantirishda samarali omil bo‘lib xizmat qilishi aniqlandi. Aksincha, haddan tashqari qattiq nazorat yoki nazoratsizlikka asoslangan tarbiya usullari o‘smirning psixologik rivojlanishida muayyan salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi mumkinligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari ota-onalarning haddan tashqari nazorati o‘smirlarning psixologik rivojlanishi, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari hamda ijtimoiy moslashuv jarayoniga sezilarli darajada salbiy ta’sir ko‘rsatishini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, doimiy nazorat va qat’iy cheklovlarga asoslangan oilaviy muhit o‘smirning tashabbuskorligini susaytiradi, mustaqil fikrlashini cheklaydi hamda o‘ziga bo‘lgan ishonchining pasayishiga olib keladi. Natijada bunday

o‘smirlarda qaror qabul qilishdagi ikkilanish, psixologik qaramlik, ichki xavotir va emotsional beqarorlik kabi holatlar shakllanish ehtimoli ortadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari oiladagi sog‘lom psixologik muhit va demokratik tarbiya usullarining o‘smir shaxsining har tomonlama rivojlanishida muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, ishonch, o‘zaro hurmat va hamkorlikka asoslangan oilaviy munosabatlar o‘smirlarda mustaqillik, mas’uliyat hissi, erkin fikrlash, muammolarni konstruktiv hal etish hamda ijtimoiy faollik kabi muhim shaxsiy sifatlarning shakllanishiga xizmat qilishi aniqlandi. Bunday muhitda voyaga yetayotgan o‘smirlar o‘z fikrini erkin ifoda etishga, tanlov qilishga va qabul qilgan qarorlari uchun javobgarlikni his etishga psixologik jihatdan tayyor bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, ota-onalar tomonidan farzandning yosh va individual psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda muvozanatli yondashuvni qo‘llash muhim pedagogik omillardan biridir. Chunki o‘smirga mutlaq erkinlik berish ham, uni doimiy qat’iy nazorat ostida ushlash ham shaxs rivojlanishida ma’lum salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois tarbiya jarayonida nazorat va erkinlik o‘rtasidagi psixologik muvozanatni saqlash zarur hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot asosida ota-onalarga quyidagi pedagogik-psixologik tavsiyalarni berish mumkin:

- farzandning fikri va individual qarashlarini hurmat qilish;
- o‘smir bilan ochiq va samimiy muloqotni yo‘lga qo‘yish;
- qaror qabul qilish jarayonida unga tanlov imkoniyatini yaratish;
- xatolarini jazolash emas, balki tahlil qilish va to‘g‘ri xulosa chiqarishga yo‘naltirish;
- farzandning tashabbuskorligi va mustaqilligini rag‘batlantirish;
- oilada sog‘lom psixologik muhit hamda o‘zaro ishonchni shakllantirish.

Shuningdek, tadqiqot natijalari ta’lim muassasalari, maktab psixologlari va pedagoglar faoliyati uchun ham muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki o‘smirlarda mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishda nafaqat oila, balki ta’lim muhiti ham muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli ota-onalar, pedagoglar va psixologlar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish o‘smirlarning psixologik salomatligi va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashda samarali omil bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvi o‘smir shaxsining mustaqilligi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy munosabatlar esa zamonaviy jamiyatda faol, mas’uliyatli va mustaqil fikrlovchi yosh avlodni tarbiyalashning muhim sharti sifatida namoyon bo‘ladi.

Kelgusidagi ilmiy tadqiqotlarda oilaviy tarbiya usullarining o‘smirlarning emotsional intellekti, ijtimoiy kompetentligi, liderlik qobiliyatlari va kasbiy o‘zini belgilash jarayoniga ta’sirini empirik hamda statistik jihatdan chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Norova, G. M. (2022). FORMATION OF WORDS EXPRESSING THE MEANING OF PLACE-TIME IN UZBEK LANGUAGES. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 13.
2. Makhsutovna, N. G. (2020). All-Turkic lexical layer in the Uzbek dialects of Zarafshan oasis. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 9(9), 10-15.
3. Makhsutovna, N. G. (2020). ALL-TURKIC LEXICAL LAYER IN THE UZBEK DIALECTS OF ZARAFSHAN OASIS. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 9(9), 10-15.

4. Norova, G. (2024). All-Turkish Lexical Layer in Turkic Languages and Uzbek Language Dialects. Elmi Tədqiqat Beynəlxalq Elmi Jurnal, 27-33.
5. Norova, G. All-Turkish Lexical Layer in Turkic Languages and Uzbek Language Dialects.
6. NOROVA, G. (2024). ALL-TURKISH LEXICAL LAYER IN TURKIC LANGUAGES AND UZBEK LANGUAGE DIALECTS. SCIENTIFIC RESEARCH Учредители: Azerbaijan Science Center, 4(10), 27-33.
7. Norova, G. All-Turkish Lexical Layer in Turkic Languages and Uzbek Language Dialects. Elmi Tədqiqat, 27.
8. Maxsutovna, N. G. (2026). BOSHLANG ‘ICH TA’LIMDA O ‘QITUVCHINING O ‘RNI VA MAS’ULIYATI. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 4(43), 87-90.
9. Norova, G. M. (2026). THE LITERARY HERITAGE OF ALISHER NAVOI AND THE ROLE OF UZBEK DIALECTOLOGY AS NATIONAL CULTURAL HERITAGE: A THEORETICAL, TEXTUAL, AND TRANSLATION ANALYSIS. Bulletin news in New Science Society, 3(1), 5-15.
10. Norova, G. M. (2025). OZBEK VA INGLIZ TILLARIDA SODDA GAPDA SUBYEKT PREDIKAT ORTASIDA MAZMUNIY SINTAGMATIK MUNOSABATLAR TURLARI, ULARNING UMUMIY VA XUSUSIY JIHATLARI. CANADA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(10), 8-13.
11. Fayzullayev, M. M. (2023). PSYCHOLOGICAL LITERACY AND ITS ASSESMENT OF IN YOUTH. Educational Research in Universal Sciences, 2(6), 170-172.
12. Fayzullayev, M., & Dexqonov, T. (2025). OILA PSIXOLOGIYASI: FARZAND TARBIYASIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING AHAMIYATI. Универсальный индекс библиотеки молодых ученых, 3(24), 98-101.
13. Mirzamurodovich, F. M. (2025). PSYCHOLOGICAL LITERACY IN ADOLESCENTS AS A FACTOR OF SOCIALIZATION. SHOKH LIBRARY, 1(12).
14. Fayzullayev, M., Xamraqulov, M., & Lutfiddinov, M. (2025). O ‘SMIRLIK DAVRIDA KOGNITIV RIVOJLANISHGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR. Универсальная индексная библиотека науки и техники в современном мире, 4(17), 22-25.
15. Mirzamurodovich, F. M. (2026). O ‘SMIRLARDA PSIXOLOGIK SAVODXONLIK SHAKLLANISHINING MOTIVATSION OMILLARI VA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI. SHOKH LIBRARY, 1(1).
16. Mirzamurodovich, F. M. (2026). Teacher at the Department World Languages of Kokand University. Shokh Articles Library, 1(1), 348-354.
17. Mirzamurodovich, F. M. (2026, January). THE IMPACT OF PSYCHOLOGICAL LITERACY ON ADOLESCENT INTELLECTUAL DEVELOPMENT. In London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation (LIMCMRI) (Vol. 3, No. 2, pp. 458-462).
18. Mirzamurodovich, F. M. (2026, February). STRESS RESILIENCE AS A KEY DETERMINANT IN PSYCHOLOGICAL LITERACY. In International Conference on Artificial Intelligence and Applications (ICAIA) (Vol. 2, No. 1, pp. 56-61).
19. Anvarovna, A. J. S., & Komiljonovna, K. D. (2025). INKLUZIV TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT VA VIRTUAL REALLIK TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH. Research Focus, 4(Special Issue 2), 107-112.
20. Anvarovna, A. S. (2025). Pedagogical and Psychological Factors Determining the Effectiveness of the Social-Emotional Competence of a Foreign Language Teacher in Higher Education. American Journal of Open University Education, 2(9), 54-59.

21. Umirovich, A. O., & Anvarovna, A. S. (2023). Views of thinkers on issues of family and family relations. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(5), 508-511.
22. Ataxo'Jayeva, S. A. (2023). O 'qituvchilarining sotsiolingvistik xususiyatlari. Academic research in educational sciences, 4(TMA Conference), 111-115.
23. Atakho'jayeva, S. A. (2025, October). Ways To Form The Social-Emotional Competence Of A Foreign Language Teacher In The Conditions Of Digital Education. In International Conference on Global Trends and Innovations in Multidisciplinary Research (Vol. 1, No. 4, pp. 75-80).
24. Atakhujaeva, S. A. (2022). DIAGNOSIS OF ADOLESCENTS'UNDERSTANDING OF MORAL AND LEGAL FORMS. INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING, 1(4), 317-319.
25. Ataxo'jayeva, S. (2022). SELF-DESTRUCTIVE BEHAVIOR AND ITS ESSENCE.
26. Атаходжаева, Ш. А. (2025, October). Роль Информационных Технологий В Обществе. In International Conference on Global Trends and Innovations in Multidisciplinary Research (Vol. 1, No. 4, pp. 17-21).
27. Eshnayev, N. J., & Atakhujaeva, S. A. (2021). Self-Destructive Behavior and Its Essence. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 371-375.
28. Ataxo'jayeva, S. (2023). EMPIRIAL FOUNDATIONS OF THE STUDY ENGLISH TEACHERS'SOCIAL INTELLIGENCE.
29. Anvarovna, A. S. Kahharova.(2024). SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ADJUSTMENT OF FIRST YEAR UNIVERSITY STUDENTS. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE, 3(1), 230-234.
30. Atakhujaeva, S. (2023). Constructions (Models) Of Social Intelligence In Future English Language Teachers. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence.
31. Ataxo'jayeva, S. A. (2020). INGLIZ TILINI O'RGATISHDA LOYIXA ISHINI TASHKIL QILISHNING AFZALLIKLARI. Science and Education, 1(1), 403-406.
32. Anvarovna, A. S. (2023). Constructions (models) of social intelligence in future English language teachers. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(4), 169-172.
33. Anvarovna, A. S. PROBLEMS OF DETERMINING SOCIAL INTELLIGENCE IN PERSONAL DEVELOPMENT. Pedagogika, 48.
34. Anvarovna, A. J. S. Ingliz tilini o'rgatishda loyixa ishini tashkil qilishning afzalliklari.
35. Atakhujaeva Shakhlo Anvarovna. (2026). SOCIAL-EMOTIONAL COMPETENCE AS A FACTOR DETERMINING THE PROFESSIONAL MATURITY OF A FOREIGN LANGUAGE TEACHER. International Multidisciplinary Journal for Research & Development, 13(01), 504–509. Retrieved from https://www.ijmrd.in/index.php/imjrd/article/view/4797
36. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF DEVELOPING SOCIAL AND EMOTIONAL COMPETENCE OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS. (2026). International Journal of Artificial Intelligence, 6(01), 1509-1514. https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/10233
37. Anvarovna, A. J. S. (2024). OLIY TA'LIM CHET TILI O'QITUVCHILARINING SOTSIAL-EMOTSIONAL KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDAGI NAZARIY TAHLIL. ZAMONAVIY TA'LIMDA FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR JURNALI, 2(20), 150-158.
38. Anvarovna, A. J. S. (2024). OLIY TA'LIM CHET TILI O'QITUVCHILARINING SOTSIAL-EMOTSIONAL KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDAGI METODOLOGIK ASOS. ZAMONAVIY TA'LIMDA FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR JURNALI, 2(20), 159-164.